Grażyna Lewandowicz-Nosal

Warszawa, Polska

e-mail: grazyna.lewandowicz@poczta.onet.pl

ORCID ID: 0000-0003-3967-112X

P

Podręczniki do nauki religii dla dzieci i młodzieży w Polsce w latach 1945–1949

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2019.002>

Tekst jest opublikowany na zasadach niewyłącznej licencji Creative Commons Uznanie autorstwa-Bez utworów zależnych 4.0 Międzynarodowe (CC BY-ND 4.0).

Dr Grażyna Lewandowicz-Nosal jest pracownikiem w Instytucie Książki i Czytelnictwa Biblioteki Narodowej. Specjalista w zakresie bibliotek publicznych dla dzieci, literatury dla dzieci i młodzieży. Członek PS IBBY, kolegium redakcyjnego „Guliwera. Czasopisma o książce dla dziecka” i „Poradnika Bibliotekarza”. Juror ogólnopolskiej nagrody literackiej im. K. Makuszyńskiego. Główne publikacje to: *Adaptacje Biblii dla dzieci w Polsce w XX wieku. Bibliografia* (Warszawa 2003); *Biblioteki publiczne dla dzieci w Polsce. Raport z badań*, (Warszawa 2003); *Biblioteki publiczne dla dzieci. Wczoraj i dziś. Poradnik* (Warszawa 2008); *Dzieci, Młodzież – Internet – Biblioteka. Wytyczne IFLA Sekcji Bibliotek dla Dzieci i Młodzieży* (Warszawa 2009); *Biblioteki publiczne dla dzieci w Polsce. Raport z badań* (Warszawa 2013); *Warto mieć w bibliotece. Książki dla dzieci 2010–2014. Katalog* (Warszawa 2015).

S

Słowa kluczowe: podręczniki; religia; dzieci i młodzież; Polska; 1945–1949; historia

S

Streszczenie. Teza/Cel: Celem artykułu jest analiza podręczników do nauki religii dla dzieci wydanych w Polsce w latach 1945–1949. W załączonej bibliografii zamieszczono 40 pozycji. **Metoda badawcza:** Materiał analizowano z autopsji na podstawie egzemplarzy zachowanych w Bibliotece Narodowej, zarejestrowanych w „Przewodniku Bibliograficznym”. **Wyniki/Wnioski:** Najwięcej pozycji opublikowano w Krakowie w Księgarni Krakowskiej w latach 1947–1948, a ich autorami w znakomitej większości byli księża. Niektóre podręczniki miały swoje przedwojenne wydania. Odznaczające się wysokim stopniem standaryzacji publikacje były zatwierdzane do użytku szkolnego przez Ministerstwo Oświaty. W omówionym zbiorze wyróżniają się podręczniki dla dzieci najmłodszych adresowane bardziej do matek i opiekunek niż samych dzieci.

Tuż po zakończeniu działań wojennych, już 12 września 1945 r. rząd Polski wypowiedział konkordat zawarty z Watykanem w 1925 r., a dzień później Ministerstwo Oświaty wydało okólnik, w którym zniesiono przymus pobierania nauki religii w szkołach publicznych przez dzieci, których rodzice sobie tego nie życzyli, zaczęły

też powstawać szkoły świeckie¹. Niemniej jednak religia pozostała w szkołach, przedmiot miał swój program zatwierdzony przez stronę kościelną. Odbывała się ona w wymiarze dwóch godzin tygodniowo według przedwojennego jeszcze programu z 1935 r.² Mimo powrotu religii do szkół, pojawiały się coraz częściej trudności i ograniczenia w prowadzeniu przedmiotu. Zwalniano z pracy księży prefektów i nauczycieli świeckich, zmniejszano liczbę godzin nauczania, likwidowano szkoły katolickie, usuwano ze szkół katolickie stowarzyszenia i organizacje³. Ostatnim, zawierającym naukę religii, był program na rok szkolny 1949/1950. Później usunięto religię ze szkół. Nowy program wydano dopiero w 1957 r. po popaździernikowej odwilży⁴. Rok 1949 uznany został przez historyków za próbę ostatecznej rozprawy komunistów z Kościołem katolickim⁵.

Lata 1945–1949 były dla odradzającego się rynku wydawnictw w Polsce, w tym także religijnych, czasem szczególnie ożywionym. Próbowano przywrócić przedwojenny układ, dostarczając odbiorcom książki, których brakowało podczas okupacji. Wznowione lekcje katechezy, podobnie jak innych przedmiotów, wymagały podręczników, choć ich publikacja, podobnie jak same lekcje katechezy, podlegała ograniczeniom. „Konieczne podręczniki przez szereg miesięcy leżały w cenzurze, gdyż ich zatwierdzenie do druku napotykało na specjalne trudności ze strony tzw. nadkomisji politycznej. Wreszcie pod koniec lat czterdziestych nie wyrażono zgody na wydanie jakichkolwiek pozycji”⁶, w takich warunkach często książeczki do nabożeństwa stanowiły jedyną pomoc w procesie dydaktycznym⁷.

Podręczniki do nauki religii stanowią osobną kategorię religijnych książek użytkowych połączoną z programem szkolnym i obejmującą sumę wiedzy przeznaczoną dla kolejnych klas. Były zatwierdzane do użytku szkolnego przez Ministerstwo Oświaty. Najwięcej publikowano podręczników do klas II dla dzieci przygotowujących się do pierwszej komunii. Podwójną funkcję pełniły też niektóre adaptacje Biblii czy katechizmy. Na przykład, od czwartego wydania status podręcznika miała książka *Dzieje Objawienia Bożego Starego i Nowego Testamentu* księży Stanisława Dąbrowskiego, Michała Rachwała i Franciszka Wójcika, *Mała biblijka* ks. Walentego Gadowskiego, czy *Mały katechizm* ks. Adama Cieszyńskiego.

Obszerną analizę terminu *kościół* w podręcznikach do nauki religii i katechizmach wydanych w latach 1945–2001 zaprezentowała w swojej pracy Beata Bilicka⁸, o meandrach nauki religii w okresie PRL-u, w latach 1945–1990 pisał m.in. ks. Jan Doppke⁹, natomiast Stanisław A. Kondek przedstawił polityczne uwarun-

¹ J. Doppke, *Katechizacja w Polsce 1945–1990*, Pelplin 1998, s. 54–57.

² B. Bilicka, *Kościół w polskich katechizmach i podręcznikach do nauki religii dla dzieci i młodzieży w latach 1945–2001*, Toruń 2009, s. 145–147.

³ J. Doppke, op. cit., s. 68.

⁴ Ibidem.

⁵ Zob. np. A. Dudek, R. Gryz, *Komuniści i Kościół w Polsce (1945–1989)*, Kraków 2003; P. Kądziera, *Kościół a Państwo w Polsce 1945–1965*, Wrocław 1990; Z. Zieliński ks., *Kościół w Polsce 1944–2002*, Radom 2003; J. Żaryn, *Dzieje Kościoła Katolickiego w Polsce (1944–1989)*, Warszawa 2003.

⁶ J. Doppke, op. cit., s. 69.

⁷ Ibidem.

⁸ Ibidem.

⁹ J. Doppke, op. cit.

kowania produkcji książek w Polsce w latach 1944–1949¹⁰, choć pominął analizę rynku książek religijnych.

Zgromadzony materiał został zasadniczo opisany w układzie chronologicznym. Wyróżniono podręczniki mające swoje wersje przedwojenne, tu zaliczono podręcznik Anieli Stommówny, następnie podręczniki, których autorami byli księża oraz książki publikowane przez trzy autorki: Marię Kączkowską, Halinę Wierzejską i s. Barbarę Żulińską.

Podręczniki mające wydania przedwojenne

Podobnie jak w wypadku innych książek¹¹, niektóre podręczniki miały swoje wydania przedwojenne. Tak było np. z podręcznikiem ks. dra Michała Białowęsa *Pan Jezus wśród dzieci. Książka pomocnicza do nauki religii rzymskokatolickiej dla uczniów II klasy szkół powszechnych*, którego pierwodruk ukazał się w 1938 r. we Lwowie w wydawnictwie K.S. Jakubowskiego. Drugie wydanie opublikowano po wojnie w 1947 r. w Nowej Rudzie. Treść obu edycji była identyczna i składała się z czterech części. W pierwszej, podzielonej na osiem rozdziałów tłumaczono, kim jest Bóg, jak stworzył aniołów, świat, człowieka, jak ludzie popełnili pierwszy grzech. Część druga obejmowała wybrane historie ze ST (Kain i Abel, Noe, Abraham, Józef Egipski, Mojżesz, Dawid, w sumie 12 rozdziałów). Zawarto w niej rachunek sumienia według 10 przykazań. Część trzecia, najobszerniejsza, to historie ewangeliczne poczynając od Jana Chrzciciela po Zesłanie Ducha św., uzupełnione informacjami na temat mszy św., komunii św., sakramentu chrztu św. (łącznie 26 rozdziałów). Część czwarta zawierała bezpośrednie przygotowanie do spowiedzi i komunii św. (7 rozdziałów). W końcowym dodatku zamieszczono modlitwy pacierza. W każdym rozdziale, po krótkim wyjaśnieniu tematu, znalazły się pytania i ćwiczenia do wykonania przez ucznia. Podręcznik był ilustrowany, lecz nie podano nazwiska autora.

Przedwojenne wydanie miał również opublikowany w 1947 r. w Łodzi podręcznik pt. *Jak kochać Jezusa* Anieli Stommówny piszącej pod pseudonimem Katecheta¹². Jego pierwsze wydanie ukazało się w 1938 r. w Wilnie nakładem Księgarni Kazimierza Rutskiego z podtytułem „Książka do nauki religii rzymskokatolickiej dla drugiej klasy szkoły powszechnej”. Publikacja była zatwierdzona przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego jako pomocnicza dla uczniów II klasy szkoły powszechnej. Część dochodu ze sprzedaży książki miała zasilić konto Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych. Na jej treść składało się 55 rozdziałów oraz dodatek z nauką pacierza i modlitwą za ojczyznę. Na błoniebieskiej kartonowej okładce umieszczono obrazek Jezusa błogosławiącego dzieci z podpisem „dopuszczcie dzieci do mnie”. Trzy wydania z 1947 i jedno z 1948 r. również ukazały się w przeniesionym z Wilna do Łodzi

¹⁰ St. A. Kondek, *Władza i wydawcy. Polityczne uwarunkowania produkcji książek w Polsce w latach 1944–1949*, Warszawa 1993.

¹¹ Zob. np. G. Lewandowicz-Nosal, *Zerwana nić. Religijne sztuki teatralne dla dzieci w latach 1945–1950. Na tropie cenzury*, Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia XII, t. 12: 2014, s. 86–102; eadem, *Modlitewniki i mszaliki dla dzieci w Polsce w latach 1945–1949*, [w:] *Z badań nad książką i księgozbiórami historycznymi*, t. 10, red. [J. Puchalski], Warszawa 2016, s. 251–278.

¹² Aniela Stommówna (1905–1989), absolwentka teologii, siostra posła Stanisława Stommy.

II. 1. Okładka podręcznika *Jak kochać Jezusa*

Źródło: Stommówna Aniela, *Jak kochać Jezusa. Książka do nauki religii rzymsko-katolickiej dla 2 kl. szkoły podstawowej*, Łódź 1947.

wydawnictwie Kazimierza Rutskiego¹³. Wydanie z 1947 r. opublikowano w nakładzie 10 tys. egz., następne w rekordowym 50 tys. egz. W stosunku do wydania przedwojennego na końcu podręcznika dodano ważniejsze prawdy katechizmowe. Wśród 55 rozdziałów 18 poświęcono zagadnieniom ze ST, pozostałe odnosiły się do treści z Ewangelii i Dziejów Apostolskich. Pierwsza lekcja zatytułowana „Kwiatki dla Pana Jezusa” była lekcją wstępną, podczas której omówiono warunki, jakie trzeba spełniać, aby dobrze przygotować się do pierwszej komunii świętej. Kolejne lekcje prowadzone były w następującym schemacie: przypomnienie treści z lekcji poprzedniej, wprowadzenie nowego tematu i na koniec postanowienia. Prawie zawsze dodawano przykład z życia dzieci, często też fragment jakiegoś wiersza lub pieśni kościelnej. Na przykład w rozdziale o stworzeniu świata wprowadzono trzy pierwsze przykazania Boże poparte historyjką o Stasi i Jance. Do historii o Noem dołączono historię z życia św. Stanisława Kostki oraz VI i IX przykazanie. Kolejne

¹³ Katalog BN rejestruje trzy wydania z 1947 r. i jedno z 1948 r. Trzy egz. z 1947 r. różnią się między sobą kolorem okładki. Dwa mają okładkę w kolorze pomarańczowym, jedno w beżowym podobnie jak egzemplarz z 1948 r. Egzemplarze o pomarańczowej okładce zostały dopuszczone do użytku szkolnego już w 1946 r., o czym świadczy napis umieszczony na karcie tytułowej „Podręcznik zatwierdzony do użytku szkolnego przez Ministerstwo Oświaty Nr VI 1845/46”, miały również ten sam symbol cenzorski D011963, różni je data wpływu jako eo do BN. W dołączonym spisie potraktowane jako jedno wydanie. Wydanie w beżowej okładce z 1947 r. zostało dopuszczone do użytku szkolnego w 1947 r. („Podręcznik zatwierdzony do użytku szkolnego przez Ministerstwo Oświaty Nr 66-1430/47”). Brak końcowej okładki egzemplarza uniemożliwia stwierdzenie, w jakim nakładzie zostało opublikowane, kiedy zatwierdzono i kiedy ukończono druk.

rozdziały podawały treść następnych przykazań. Przy historii Dawida wspomniano o Psalmach, nastąpiło też wprowadzenie w Adwent i Boże Narodzenie. Prawdopodobnie lekcje dotyczące ST miały się kończyć przed Bożym Narodzeniem tak, aby razem ze świętami wprowadzić już tematy związane z NT. Wskrzeszenie młodzieńca z Naim zostało uzupełnione fragmentem z życia św. Teresy z Lisieux oraz wierszem: „Me życie jest cieniem, me życie jest chwilą, co ciągle ucieka i ginie. By kochać Cię Panie tę chwilę mam tylko, ten dzień dzisiejszy jedynie”. Wspomnienie o św. Teresie pojawiło się jeszcze raz, przy omawianiu przypowieści o synu marnotrawnym. Po tej lekcji następowało przygotowanie do sakramentu pokuty. Natomiast rozdział o cudownym rozmnożeniu chleba wprowadzał do bezpośredniego przygotowania do komunii św. W kończących podręcznik rozdziałach o Zesłaniu Ducha św. jako przykład autorka zamieściła historię o rzymskim chłopcu Tarsycjuszu. Ostatni rozdział był zaczerpnięty z tradycji kościoła o Wniebowzięciu Najświętszej Maryi Panny, kończył go wiersz ks. Karola Antoniewicza.

Liturgika autorstwa ks. dra Mieczysława Dybowskiego (1885–1975) była podręcznikiem do nauki religii dla klasy VII szkoły podstawowej. Wydanie V poprawione i uzupełnione ukazało się w 1948 r. w Poznaniu w Księgarni św. Wojciecha. Podręcznik, zatwierdzony do użytku szkolnego przez Ministerstwo Oświaty, opublikowano w nakładzie 50 tys. egz. Wydanie VI ukazało się rok później w podobnym nakładzie 50 300 egz. Jego druk ukończono dopiero w listopadzie 1949 r., a więc już po rozpoczęciu roku szkolnego¹⁴. Wydania, oba w bładoniebieskich okładkach, były bogato ilustrowane rysunkami Ireny Dybowskiej (1905–1939), z tablicami sporządzonymi przez Kazimierza Krakowskiego. Podręcznik składał się z trzech części. W pierwszej omówiono część bożą i jej miejsce, w drugiej – sakramenty i sakramentalia oraz w trzeciej – rok kościelny. Uzupełnieniem podręcznika była ministrantura w wersji łacińskiej i tekst mszy św. po polsku. Obie wersje nie różniły się między sobą pod względem treści. Po każdym rozdziale zamieszczono pytania i ćwiczenia do wykonania przez ucznia.

Ze wstępu do wydania V, powtórzonego w następnym, VI wydaniu, dowiadujemy się o wcześniejszych losach publikacji. Po raz pierwszy po wojnie ukazała się w 1945 r. w znacznie skróconej wersji, praktycznie pozbawiona ilustracji i informacji o ich autorze, bez ćwiczeń i tekstów mszy św. Podręcznik przeznaczony był wówczas do nauki religii dla uczniów I klas gimnazjalnych¹⁵. Było to ubogie, pierwsze powojenne wydanie, bez oznaczenia numeru wydania.

Interesujące okazało się sprawdzenie wydań wcześniejszych, sprzed roku 1948, na co wskazywało słowo *reimprimatur*, jak i informacja z wydań V i VI. Po raz pierwszy podręcznik Dybowskiego wówczas pod tytułem *Życie katolickie. Podręcznik Liturgiki* ukazał się w 1930 r. w Warszawie, z *imprimatur* z 19 lipca 1929 r., a jego adresatami byli uczniowie IV klasy gimnazjum. Był opatrzony 10 ilustracjami (winietami) autorstwa Ireny Dybowskiej. Ponownie, jako podręcznik szkolny, tym razem dla pierwszej klasy gimnazjum i już pod tytułem *Liturgika* książka Dybowskiego ukazała się w Poznaniu w 1937 r. z nowym *imprimatur* z 28 kwietnia 1936 r.

¹⁴ Podobnie było w przypadku podręcznika ks. Dąbrowskiego. W późniejszych latach podręcznik Dybowskiego ukazał się kolejno w roku 1954, 1955, 1956, 1957, po raz ostatni w roku 1958 jako wydanie 11.

¹⁵ M. Dybowski, ks. dr, *Liturgika. Podręcznik do nauki religii dla uczniów gimnazjum klasy 1*, Poznań 1945, s. 120.

Zabrakło w niej informacji o autorce ilustracji, które dawały pogląd, jak wyglądają poszczególne części mszy św., szaty liturgiczne, ułatwiały zrozumienie i zapamiętanie omawianych faktów.

Równie interesujące mogą być dwa zagraniczne wydania tego podręcznika. Pierwsze, wojenne, ukazało się w Londynie w 1942 r. i zostało wydane przez Urząd Oświaty i Spraw Szkolnych. Było oznaczone jako wydanie II, na stronie tytułowej umieszczono informację, że jest to przedruk pierwszego wydania z 1937 r. Oba wydania z 1937 i 1942 r. były rzeczywiście identyczne, londyńskie było wydane w nieco mniejszym formacie (14 × 20,5 cm w porównaniu z wydaniem przedwojennym 15 × 22 cm), miało w konsekwencji mniejszą czcionkę, marginesy i interlinię.

Inne wydanie podręcznika, również sygnowane jako II, ukazało się staraniem Wydawnictwa P.C.K. przy II Korpusie w 1946 r. w Bari we Włoszech. Była to odbitka maszynopisu opatrzona jednak ilustracjami. Osobno wklejono kartkę z *imprimatur* z 1936 r. Podręcznik wydano w formacie A4 (20 × 32,5 cm). Wszystkie wydania miały identyczną treść.

Z dużą ostrożnością można przyjąć następujące datowanie kolejnych wydań podręcznika: wydanie z roku 1937 uznać za I, londyńskie z 1942 r. za II, pierwsze krajowe powojenne z 1945 r. za III, włoskie z 1946 za IV i wówczas okazałoby się, że rzeczywiście wydanie z 1948 r. było wydaniem V. Zapewne jednak historia podręcznika publikowanego w Polsce po wojnie wyglądała zupełnie inaczej. Jak wolno sądzić, pierwsze było wydanie powojenne z 1945 r., w 1948 r. ukazało się V, a między rokiem 1945 a 1948 wydrukowano trzy, brakujące w katalogu BN, wydania. Trudno bowiem przypuszczać, aby w Polsce po 1945 r. nawet katolicki wydawca liczył wydania emigracyjne¹⁶.

Podręczniki autorstwa księży

Jednym z pierwszych wydanych po wojnie podręczników do nauki religii była *Nauka wiary. Wyciąg z podręcznika do nauki religii na klasę II gimnazjalną ks. Z. Baranowskiego i ks. S. Kowalskiego. Skrót opracowała Komisja Podręcznikowa na zlecenie K.O.S.P.* Podręcznik ukazał się w 1945 r. nakładem Drukarni św. Wojciecha w Poznaniu pozostającej już wówczas pod zarządem państwowym. W książce pominięto spis treści, wstęp i przedmowę. Całość obejmowała siedem rozdziałów: „O wierze w ogólności”, „O Bogu Stworzycielu”, „O Jezusie Chrystusie”, „Obowiązki chrześcijańskie wobec Boga”, „Obowiązki chrześcijańskie wobec bliźniego”, „Obowiązki chrześcijańskie wobec siebie samego”, „O Duchu Świętym i Kościele Katolickim”. Kolejne rozdziały przynosiły omówienie podstawowych prawd wiary, wykorzystując dekalog i przykazania kościelne. Najciekawszy był rozdział traktujący o obowiązkach chrześcijanina wobec siebie samego. Podzielony został na dwie części. W pierwszej omówiono troskę o zdrowie, kształcenie umysłu i woli (wytrwałość, sumienność, punktualność, słowność), w drugiej autorzy zwrócili uwagę na „życie w czynie i modlitwie”, które obejmowało życie społeczne, kulturalne, członkostwo w stowarzyszeniach religijnych. W ostatnim rozdziale

¹⁶ Jeśli oczywiście w ogóle o nich wiedział.

w skrócie przypomniano o roli Kościoła katolickiego w historii Polski, jego wpływie na rozwój sztuki, literatury oraz to, że był wobec Polski „stróżem sprawiedliwości, pocieszycielem i obrońcą”¹⁷. Jako przykład podano, że żaden z papieży nie uznał rozbiórów Polski, a Benedykt XV był pierwszym, który zwracał się do prezydenta Wilsona o wskrzeszenie zjednoczonej Polski¹⁸.

Podstawowym celem opublikowanego tuż po wojnie skrótu było wypełnienie braku podręczników. Świadczy o tym informacja zamieszczona na czwartej stronie okładki. W wezwaniu „Do młodzieży!” czytamy: „Po długiej, strasznej niewoli przychodzi do Was znowu polska książka. Przyjmijcie ją wdzięcznie, pokochajcie i opieką otoczcie. Co prawda cieniutka ona i tymczasowa. Pamiętajcie, że pospieszyli Wam z pomocą nauczyciele i drukarze. Grono profesorskie nadal trudzi się nad zebraniem czytanek dla obszerniejszego podręcznika, a drukarze czekają, aby wysiłkiem swoich rąk jak najszybciej go wydrukować. W pracy nad nową książką i Was nie powinno zabraknąć. Nauczycielom dostarczcie przechowywane książki i podręczniki, obrazy i fotografie; a dla fabryk zbierzcie stary papier i stare szmaty”. W tym miejscu następował wyróżniony czcionką apel: „Zbierajcie makulaturę! Zbierajcie szmaty!” Cel zbiórki był następujący: „Ze starych szmat i papieru robi się papier nowy. Z niego będą dla Was książki i zeszyty, gazetki, obrazy i mapy”. Apelowano również o zbieranie szkła i butelek, gdyż brakowało szyb w szpitalach i szkołach. W każdej szkole miały powstać składnice starego papieru, szmat i szkła. „Ich ilość będzie miarą Waszej gorliwości w odbudowie naszej Ojczyzny”. Tak więc nauka wiary miała się przekształcić w konkretne czyny. W ten sposób realizowano zasadę służby ojczyźnie.

W 1945 r. opublikowano również podręcznik autorstwa ks. dra Eugeniusza Króla *Liturgiczna służba Boża. Książka dla młodzieży katolickiej*. W kolejnych wydaniach, w latach następnych (1946, 1947, 1948, 1949; łącznie 7 wydań) podręcznik miał już dwóch autorów, ks. dra Eugeniusza Króla i ks. dra Józefa Rychlickiego. Od wydania drugiego z 1946 r., jak zaznaczono, było to wydanie nowe ilustrowane, podręcznik był zatwierdzony do użytku szkolnego przez Ministerstwo Oświaty i drukowany na papierze pochodzącym z przydziału Ministerstwa Oświaty. Znanie są nakłady wydań od 3 do 7. Podręcznik opublikowano łącznie w nakładzie (wydania 3–7) 132 tys. egz.¹⁹ W wydaniu pierwszym zaznaczono, że „ze względu na to, by cena książki wypadła przystępnie, rezygnuje wydawnictwo w obecnym nakładzie tak z przygotowanych rycin jak wytworniejszej formy druku”²⁰. W kolejnych wydaniach ilustracje były autorstwa prof. Zygmunta Wierciaka. Podręcznik obejmował 45 rozdziałów podzielonych na 4 części. Część pierwsza pt. „Pobożność liturgiczna” obejmowała siedem rozdziałów, druga zatytułowana „Liturgia mszalna” – dziewięć, kolejne dwie „Liturgia sakramentalna” i „Liturgia świąteczna” – odpowiednio 11 i 18 rozdziałów.

Autorzy podręcznika wyjaśniali poszczególne zagadnienia, czy to związane z modlitwą osobistą, czy mszą św. Pojawiło się nawet omówienie brewiarza

¹⁷ *Nauka wiary. Wyciąg z podręcznika do nauki religii na II klasę gimnazjalną ks. Z. Baranowskiego i ks. S. Kowalskiego. W opracowaniu Komisji Podręcznikowej na zlecenie K.O.S.P., Poznań 1945*, s. 50.

¹⁸ *Ibidem*, s. 50–51.

¹⁹ Dwa wydania z roku 1947 opublikowano w nakładach 10 tys. i 12 tys. egz., trzy wydania z 1948 r. po 20 tys. każde, oraz wydanie z 1949 w nakładzie 50 tys. egz.

²⁰ E. Król ks. dr, *Liturgiczna służba boża. Książka dla młodzieży katolickiej*, Kraków 1945, [strona spisu treści].

kapłańskiego. W wydaniu z 1946 r. i następnych dołączono dodatek „Modlitwy za Ojczyznę”. W 1946 r. autorzy podręcznika opracowali także osobny podręcznik dla nauczycieli²¹. W uwagach wstępnych zaznaczono, że materiały były zbierane podczas wieloletniej pracy katechetycznej w szkołach średnich Krakowa, wykorzystano też praktyczne uwagi siostry urszulanki M. Mirony Królówny i ks. kanonika Stanisława Dąbrowskiego. Do wydania podręcznika i jego zatwierdzenia przez Ministerstwo przyczynił się ówczesny kanclerz kurii krakowskiej ks. Stanisław Mazanek, któremu autorzy składali serdeczne podziękowania.

Natomiast prawdopodobnie jego brat, ks. Jan Mazanek opracował podręcznik zatytułowany „Wierzę”. *Wykład prawd wiary zawartych w składzie apostołskim. Dla użytku młodzieży*. Pierwsze wydanie, nakładem autora, ukazało się w Krakowie w 1945 r., a zatwierdzającym do druku, obok bp. Adama Stefana Sapiehy był właśnie ks. Stanisław Mazanek. Do roku 1949, oprócz wydania z 1945 r. ukazały się łącznie jeszcze cztery edycje. Kolejne, prawdopodobnie uznawane za pierwsze, w 1947 r., i jeszcze w tym samym roku ukazało się następne wydanie sygnowane jako drugie. Treść książki nie uległa zmianie, a oba wydania z 1947 r. różniło jedynie to, że na okładce dodano informację, że jest to wydanie drugie i podręcznik²². Oba wydania opublikowano w łącznym nakładzie 20 tys., po 10 tys. egz. każde. Nie wiadomo, kiedy ukazało się wydanie trzecie. Znane jest natomiast wydanie czwarte z 1948 r. (jego druk ukończono w listopadzie 1948 r.), opublikowane w nakładzie 20 tys. egz., ponownie z informacją, że jest to podręcznik do nauki religii zatwierdzony przez Ministerstwo Oświaty.

Wszystkie wydania miały taką samą treść. Składały się ze wstępu, 54 rozdziałów ułożonych w 7 częściach i zakończenia. Całość była ilustrowana 19 różnymi ilustracjami. Były to m.in.: grotą w Lourdes, witraż Wyspiańskiego – *Stworzenie*, *Anioł* Jana Matejki, Zwiastowanie Fra Angelico, krucyfiks św. królowej Jadwigi z katedry wawelskiej, dwa obrazy Fugela – *Rozmowa z Nikodemem* i *Paś baranki moje*, obraz Piotra Stachewicza *Królowa Polski*, rysunki przedstawiające Jezusa przy umierającym, Jezusa błogosławiącego kapłana, Jezusa pukającego do drzwi. Dodatkowym walorem podręcznika były liczne cytaty z poezji, między innymi: Adama Asnyka, Adama Mickiewicza, Juliusza Słowackiego, psalm w tłumaczeniu Jana Kochanowskiego. Interesujące były przykłady z życia ludzi wybitnych, naukowców, pisarzy, filozofów i ich droga do Boga: André Ampère’a, Ludwika Pasteura, Ludwika van Beethowena, Ferdynanda Foché’a, Elizy Orzeszkowej, Henryka Sienkiewicza, Michała Faradaya, Jana Keplera, Guglielmo Marconiego, Izaaka Newtona, Georga Ohma, Williama Thomsona, Aleksandra Volte’a, konwertytów Gilberta Chestertona, François Mauriac, Giovanniego Papiniego²³, Ernesta Psichariego²⁴. Kolejną grupę stanowili „młodzi święci” – Jan de Plessis, Giorgio Frassati, Hubert de la Neuville. Autor wychodził z założenia, że przykłady pociągają i najlepiej uczyć się właśnie na nich. Uzupełnieniem konkretnych, dobrze objaśnianych zagadnień były też polecenia, zadania do wykonania, np. lektura książki Marii H. Szpyrkówny *Cuda*

²¹ E. Król ks. dr, J. Rychlicki ks. dr, *Liturgiczna służba boża. Szkice lekcyjne dla uczących*, Kraków 1946.

²² Wydania różniły się też symbolem cenzora M-2609 i M-32676.

²³ Włoski dziennikarz 1881–1956.

²⁴ Francuski żołnierz i pisarz 1883–1914.

w Lourdes²⁵. Przy omawianiu sakramentu bierzmowania, jako jeden z nielicznych, autor podawał wiek, w jakim należy ten sakrament przyjąć²⁶.

W latach 1945–1949 ukazało się według oznaczeń osiem²⁷ wydań podręcznika przygotowującego dzieci do pierwszej komunii św. autorstwa ks. Mariana Marka *Dopuszczenie dzieci do komunii św.* Wydanie z 1945 r. opublikowane nakładem autora oznaczono jako drugie, jego *imprimatur* pochodzi z 13 października 1944 r., być może pierwsze ukazało się jeszcze w czasie wojny. Kolejne wydania z 1946, 1947 i 1948 r. oznaczone jako trzecie, czwarte i piąte zostały zatwierdzone do użytku szkolnego przez Ministerstwo Oświaty, podobnie jak oznaczone jako ósme wydanie z 1949 r. Katalog Biblioteki Narodowej (dalej: BN) nie rejestruje wydania szóstego i siódmego. Obie edycje prawdopodobnie musiały się ukazać między wiosną 1948 a wczesną jesienią 1949 r.²⁸ Tak więc analizie podlegało w sumie pięć wydań. Wszystkie zawierały podstawowe treści katechizmowe ułożone w trzech częściach według schematu pytanie–odpowiedź. W wydaniach drugim i trzecim brakuje, wprowadzonego później, rozdziału o mszy świętej. Natomiast wydanie z 1945 r. zawiera liczne cytaty z Pisma Świętego. Dzieci mogły zapoznać się między innymi z historią Jezusa błogosławiącego dzieci, przypowieściami o synu marnotrawnym, krzewie winnym, słudze setnika, Marii Magdalenie. W dodatku zamieszczono trzy modlitwy, w tym mało znaną modlitwę do św. Alfonsa Liguoriego. Sam tytuł podręcznika jest cytatem z Ewangelii, jego treść rozpoczyna się od tego cytatu i obrazu Jezusa błogosławiącego najmłodszych. We wstępie autor tłumaczy, jak bardzo Jezus kochał dzieci i dlaczego one też powinny Go kochać. Zwraca uwagę, że dzień przyjęcia przez dziecko pierwszej komunii św. to dzień najradośniejszy i najszczęśliwszy w życiu, jednocześnie stwierdza, że „najpierw jednak musisz się dowiedzieć i nauczyć: w co masz wierzyć, co czynić i czego spodziewać się od Pana Boga, aby być szczególnie umiłowanym dzieckiem Bożym i zasłużyć sobie na żywot wieczny”²⁹. Całość była ilustrowana słabej jakości drzeworytami i fotografiami.

W 1948 r. w Krakowie ukazał się podręcznik o długim tytule *Poznaj – ukochaj –łącz się z Bogiem Twoim. Opowiadania biblijne wraz z przygotowaniem do pierwszej spowiedzi i komunii świętej. Podręcznik do nauki religii rzymsko-katolickiej dla klasy II szkoły podstawowej zatwierdzony przez Ministerstwo Oświaty pismem z dnia 18 lutego 1948 r. – Nr VI Oc 1198/47*. Jego autorami byli księża Stanisław Dąbrowski i Franciszek Wójcik. Druk pozycji w nakładzie 60 tys. egz. ukończono w sierpniu, zatem tuż przed rozpoczęciem roku szkolnego. Treść składała się z dwóch części. Pierwsza zawierała opowiadania biblijne zaczerpnięte ze ST (łącznie 28 rozdziałów), druga pt. „Dzieje Nowego Przymierza” była bardziej obszerna, obejmowała 52 rozdziały z dziejów NT. W części drugiej pojawiły się trzy rozdziały niemające

²⁵ Książka M. Szpyrkówny została wydana w 1930 r.

²⁶ Wiek podany przez autora to 11–14 lat.

²⁷ Katalog BN notuje jedynie pięć wydań i tyle umieszczono w sporządzonej bibliografii.

²⁸ Wydanie oznaczone jako piąte z 1948 r. zostało podpisane do druku 20 IV 1948 r., a wydanie oznaczone jako ósme z 1949 r. podpisano do druku 26 IX 1949 r. Łączny nakład wydań 4, 5 i 8 to 80 tys. egz. (4 – 10 tys., 5 – 20 tys., 8 – 50 tys.).

²⁹ M. Marek ks., „Dopuszczenie dzieci do komunii św.”. *Katechizmowe przygotowanie do pierwszej komunii świętej, podręcznik dla dzieci*, Kraków 1945, s. 4.

odniesienia w NT – wniebowzięcie NM Panny, rozszerzanie wiary świętej oraz informacje o Kościele katolickim. Dodatek obejmował przygotowanie do pierwszej spowiedzi i komunii św. oraz podstawowe modlitwy pacierza. Całość uzupełniona była dość niewyraźnymi czarno-białymi ilustracjami, dwie z nich przedstawiały sceny z ołtarza Wita Stwosza z bazyliki Mariackiej (zmartwychwstanie i wniebowzięcie NM Panny), ostatnią ilustracją było zdjęcie papieża Piusa XII. Każdy rozdział podręcznika zaczynał się od opowiedzianego fragmentu Pisma Świętego, z dołączonym krótkim komentarzem, polecenie modlitwy, wskazówki do zastanowienia się lub fragment pieśni. W dodatku przygotowującym do przyjęcia pierwszej komunii św. znaleźć można szczegółowe wskazówki, jak najlepiej przygotować się do tego wielkiego wydarzenia. Jedną z nich jest przestrzeganie ścisłego postu w dniu komunii, tzn. nie wolno od północy nic jeść ani pić, jeśli ktoś przez zapomnienie nie przestrzegał tego przepisu, nie mógł przystąpić do pierwszej komunii.

Pan Jezus wśród dzieci. Podręcznik do nauki religii katolickiej w III klasie szkół podstawowych autorstwa ks. dra Michała Białowąsa i ks. dra Józefa Dajczaka ukazał się dwukrotnie w 1948 r. w Nowej Rudzie w łącznym nakładzie 30 tys. egz. (1 wydanie – 10 tys.; 2 wydanie – 20 tys.). Opatrzony został anonimowymi ilustracjami. Składał się z pięciu części, w których, obok wstępnych rozważań, omówiono *Skład Apostolski*, Przykazania Boże i Kościelne, Sakrament Pokuty i Eucharystii. W końcowym dodatku, podobnie jak w podręczniku do klasy II, zamieszczono modlitwy pacierza. Głównym celem było wyjaśnienie podstaw chrześcijańskiego życia poparte licznymi przykładami zaczerpniętymi zarówno z Biblii, jak i z życia świętych. O ile w podręczniku dla klasy II przywołano jedną świętą – św. Teresę od Dzieciątka Jezus, to dzieciom o rok starszym zaprezentowano ich znacznie więcej: Barbarę, Izydora, Teresę od Dzieciątka Jezus, dwukrotnie Franciszka, pięciokrotnie Stanisława Kostkę, Klemensa Dworzaka, Teresę z Hiszpanii, Augustyna, Jana Vianneya, Kazimierza, Kingę, bł. (obecnie już św.) Szymona z Lipnicy, Tarsycjusza (czasy Dioklecjana)³⁰. W bardzo udany sposób autorzy łączyli historie ze Starego i Nowego Testamentu. W każdym rozdziale znalazły się pytania i ćwiczenia do zrobienia, np. „*Co nazywamy Komunią świętą?* – Komunią świętą nazywamy pożywanie Ciała i krwi Pana Jezusa w Najświętszym Sakramencie Ołtarza”, „*Narysuj Domek Boży, który widziałeś na ołtarzu w waszym kościele*” – chodziło oczywiście o tabernakulum. Takiego samego określenia używała w swoich pogadankach dla przedszkolaków Halina Wierzejska.

Podręcznik do nauki religii dla klasy VI *Objawienie Boże w Nowym Zakonie* autorstwa księży Stanisława Dąbrowskiego i Franciszka Wójcika ukazał się dwukrotnie w 1948 i 1949 r. w Księgarni Krakowskiej w Krakowie. Był zatwierdzony do użytku tak przez władze kościelne (imprimatur kurii krakowskiej), jak i władze świeckie (Ministerstwo Oświaty). Wydanie z 1948 r. ukazało się w nakładzie 60 tys. egz., a wydanie drugie w rekordowym nakładzie 100 tys. Należy jednak zauważyć, że druk ostatniego ukończono dopiero w listopadzie 1949 r., a więc dwa miesiące

³⁰ Postać Tarsycjusza pojawia się w książce M. Kączkowskiej, *Przyjdź Panie Jezu! Przygotowanie do pierwszej spowiedzi i komunii św.*, u A. Stommówny w *Jak kochać Jezusa*, oraz w podręczniku ks. M. Białowąsa i ks. J. Dajczaka.

po rozpoczęciu roku szkolnego 1949/1950 i dopiero wówczas podręcznik mógł trafić do rąk uczniów. Zawierał 95 rozdziałów, były to przede wszystkim fragmenty Ewangelii i Dziejów Apostolskich opatrzone sygnaturami NT. Dodatkiem była mapa Palestyny z czasów Jezusa. Osiem końcowych rozdziałów odnosiło się do wydarzeń pozabiblijnych. Wspomniano wniebowzięcie NM Panny, ostatnie lata życia i męczeńską śmierć apostołów Piotra i Pawła, działalność św. Jakuba, św. Andrzeja i św. Jana, następnie prześladowania Kościoła w Rzymie i postaci trójki chrześcijańskich męczenników pierwszych wieków – Tarsycjusza, św. Agnieszki i św. Wawrzyńca diakona. Kolejny rozdział zawierał informacje o zwycięstwie chrześcijaństwa i edykcie cesarza Konstantyna z 313 r. Dwa rozdziały przynosiły informacje o początkach chrześcijaństwa w Polsce i Kościele w czasie zaborów, ostatni – o najwybitniejszych papieżach. Po każdym rozdziale następował krótki komentarz, wiadomości z katechizmu oraz pytania do zastanowienia się. W rozdziale 77 zamieszczono informacje o strukturze Kościoła, jego przeznaczeniu, wymieniono cztery znamiona Kościoła, którymi są jedność, świętość, powszechność i apostołskość.

W wydaniu drugim z 1949 r. należy odnotować brak rozdziału 94 dotyczącego kościoła w Polsce w czasie zaborów, a w rozdziale 95 informującym o najwybitniejszych papieżach zabrakło fotografii Piusa XII.

Dla cenzury w 1949 r. newralgiczny okazał się wspomniany rozdział 94, w którym podano informacje o akcie z 1839 r. przyłączającym Cerkiew unicką do Cerkwi prawosławnej, niszczeniu Cerkwi unickiej od 1874 r., kasacjach klasztorów po powstaniu listopadowym, skonfiskowaniu majątków kościelnych oraz zesłaniu 400 kapłanów i zakonników na Sybir. „Również wrogo odnosiła się do Kościoła i polskości Rosja. Najpierw wystąpiła ona przeciw Cerkwii unickiej (t. j. Kościołowi grecko-katolickiemu, pozostającemu w łączności ze Stolicą Apostolską). [...] Do zniszczenia tej Cerkwi zabrał się rząd rosyjski w r. 1874. Od tej chwili rozpoczęło się męczeństwo ludu podlaskiego, który pomimo prześladowań pozostał wierny wierze katolickiej. [...] Pomimo to nie udało się Rosji wytępić w społeczeństwie polskim przywiązania do wiary i patriotyzmu. Jest to zasługą różnych cichych pracowników patriotów oraz Kościoła katolickiego”³¹.

Podręcznik zawierał dużo odwołań do Ewangelii. Był zaopatrzony w ilustracje, z których dwie pochodziły z ołtarza Wita Stwosza, podobnie jak to było w przypadku podręcznika do klasy II tych samych autorów.

I jeszcze jeden podręcznik, którego współautorem był ks. Stanisław Dąbrowski. Wspólnie z księżmi Franciszkiem Wójcikiem i Michałem Rachwałem opracowali książkę dla młodzieży do nauki religii katolickiej pt. *Dzieje objawienia Bożego Starego i Nowego Testamentu*. Pierwsze wydanie ukazało się już w 1945 r. w Księgarni Krakowskiej z informacją, że z powodów technicznych w pracy nie zostały zamieszczone ilustracje. Powtórzono ją w kolejnym wydaniu z 1946 r. Następne dwie edycje zarejestrowane w katalogu BN (sygnowane jako 4 z 1947 r. oraz

³¹ S. Dąbrowski ks., F. Wójcik ks., *Objawienie boże w Nowym zakonie. Podręcznik do nauki religii rzymsko-katolickiej dla klasy VI szkoły podstawowej*, Kraków 1948, s. 151–152.

sygnowane jako 8 z 1948 r.)³² również nie zawierały ilustracji, ale już bez podania powodu. Jednocześnie obie były już zatwierdzone przez Ministerstwo Oświaty do nauki religii katolickiej w szkołach, ale bez oznaczenia dla której klasy. Wszystkie miały jednakową treść podzieloną na historie biblijne ze ST i NT. Uzupełnieniem był rozdział o wniebowzięciu NM Panny oraz wiadomości o dalszych losach apostołów. Każdy rozdział był opatrzone tytułem i powiązaną z nim sygnaturą biblijną. Wydanie z 1945 r. miało *imprimatur* z 17 września 1945 r., kolejne były opatrzone nim z 11 czerwca 1946 r.

Podręczniki Marii Kączkowskiej

Maria Kączkowska (1892–1993)³³, katechetka, harcerka, była autorką wielu książek religijnych dla dzieci i młodzieży. *Bibliografia literatury dla dzieci i młodzieży 1918–1939*³⁴ notuje 21 pozycji jej autorstwa. Niektóre z nich, np. historia o Tarsycjuszu, Wandzie Malczewskiej, Janie Bosko, zostały zamieszczone również w *Przyjdź, Panie Jezu! Przygotowanie do pierwszej spowiedzi i komunii św.* z ilustracjami Antoniego Gawińskiego. Publikacja ukazała się dwukrotnie po wojnie, w 1947 i 1949 r. w wydawnictwie Arcta. Wydanie z 1947 r. nosiło *imprimatur* jeszcze z 15 października 1938 r. i było podręcznikiem zatwierdzonym do użytku szkolnego dla szkół miejskich przez Ministerstwo Oświaty w 1946 r. Wydanie drugie, z 1949 r. ukazało się w nakładzie 4400 egz., opatrzone zostało datą *reimprimatur* z 23 sierpnia 1948 r. i nie miało już adnotacji o dopuszczeniu do użytku szkolnego.

W katalogu BN brakuje wydań przedwojennych. Można sądzić, że książka została przygotowana do wydania przed II wojną światową, świadczy o tym *imprimatur* z 1938 r., ale nie zdążyła się ukazać. Być może jednak katalog BN nie jest kompletny.

Podręcznik składał się z 28 rozdziałów, a jego celem było przygotowanie dzieci z klasy II do przyjęcia sakramentu pierwszej spowiedzi i komunii św. We wstępie autorka napisała: „Kochane Dzieci, macie się przygotować do pierwszej spowiedzi i Komunii świętej. [...] Podczas tych przygotowań powinniście poznać swoje złe skłonności i wady i nauczyć się je przezwyciężać. [...] Ta książeczka ma wam pomóc w pracy nad sobą”³⁵. W części pierwszej znalazło się omówienie kolejnych fragmentów modlitwy *Ojcze nasz* ilustrowane przykładami z życia dzieci, tych, które następnie zostały świętymi i tych zupełnie zwyczajnych. Na przykład św. Teresy od Dzieciątka Jezus, św. Jana Bosko, św. Szymona z Lipnicy. W wydaniu z 1949 r. Kączkowska wprowadziła zmiany. W wydaniu pierwszym z 1947 r. zamieściła opowiadanie o trzecioklasistach – Wacusiu i Jerzyku. Wacek należał do Krucjaty Eucharystycznej, był już „krzyżowcem”, a Jurek dopiero chciał nim zostać. W wydaniu z 1949 r. opowiadanie o chłopcach z Krucjaty zostało zastąpione innym, szkolną historią Staszka i Bolka Terlikowskiego, bez odwołania do członkostwa

³² Katalog BN nie rejestruje wydań 3, 5 i 7.

³³ Maria Kączkowska (19 XI 1892–16 III 1993) – katechetka, harcerka, autorka wielu książek religijnych dla młodzieży. Odnaczona przez papieża Pawła VI orderem *Pro Ecclesia et Pontifice*. (Nekrolog z „Życia Warszawy” 25.03.1993).

³⁴ *Bibliografia Literatury dla dzieci i młodzieży 1918–1939*, oprac. B. Krassowska, A. Greffkiewicz, Warszawa 1995.

³⁵ M. Kączkowska, *Przyjdź, Panie Jezu! Przygotowanie do pierwszej spowiedzi i komunii św.*, Warszawa 1947, s. 3.

chłopców w Krucjacie Eucharystycznej. To drobny przykład na wyraźny zapis cenzury dotyczący tej organizacji. Druga zmiana dotyczyła pierwszej komunii Wandzi – Wandy Malczewskiej mieszkającej we dworze koło Radomia. Akcja opowiadania toczy się w czasie rozbiorów, a mała Wanda uczy wiejskie dzieci. Dziewczynka codziennie modli się za Polskę, ofiarowuje Bogu białe i czerwone stokrotki, bo Polska ma biało-czerwony sztandar. Do komunii chce przystąpić w zwykłej, białej sukience, z tej okazji organizuje też podwieczorek dla biednych dzieci. W wydaniu z 1949 r. tekst o Wandzie Malczewskiej został zastąpiony krótkim opowiadaniem pt. *Biała sukienka* o dwóch przyjaciółkach Basi i Zosi przygotowujących się do pierwszej komunii. Zosia była biedna, miała nie iść do pierwszej komunii, bo nie miała sukienki. Jej przyjaciółka Basia zgodziła się na skromną sukienkę dla siebie i dla Zosi tak, aby obie dziewczynki mogły razem przyjąć sakrament. Jak widać, w wydaniu z 1949 r. Kączkowska usunęła fragment o historii Polski, zamieniając go na bardziej ogólny.

Część druga podręcznika pt. „Przyjdź Panie Jezu” to kolejne rozdziały przygotowujące najpierw do spowiedzi św., a następnie do komunii, które są bogato

Il. 2. Okładka podręcznika *Przyjdź, Panie Jezu!*

Źródło: Kączkowska Maria, *Przygotowanie do pierwszej spowiedzi i komunii św.*, Warszawa 1947.

ilustrowane fragmentami z Ewangelii. Znajdziemy tu przypowieść o Dobrym Pasterzu, synu marnotrawnym, uzdrowieniu paralityka i sługi setnika, Marii Magdalenie, faryzeusza i celniku, Zacheusza, rozmnożeniu chleba. Opowieści zaczerpnięte z Ewangelii autorka uzupełnia historią 12-letniego męczennika rzymskiego Tarsycjusza, który zanoszą do więzienia komunię św., legendą o św. Elżbiecie, oraz tekstami o „zwykłych” dzieciach, np. o tym, jak Wojtek uczy się służyć do mszy św. Na tym przykładzie autorka tłumaczyła kolejne części mszy św. Przywołuje też Kączkowska historię o białej kokardzie znaną z książki ks. Jana Barana *Chrystus przyjaciel młodzieńca*³⁶. Całość podręcznika kończy rozdział o św. Stanisławie Kostce, patronie i wzorze do naśladowania dla młodzieży.

Był to podręcznik pozbawiony natrętnego dydaktyzmu. Między rokiem 1947 a 1949 widać zdecydowane różnice w tekście polegające na usunięciu z treści tematu Krucjaty Eucharystycznej, Polski pod zaborami, polskich dworów i mieszkających w nich patriotycznie wychowywanych dziewcząt. Cenne jest przywołanie wielu fragmentów z Ewangelii.

Inny podręcznik przygotowujący dzieci do pierwszej komunii św. autorstwa Marii Kączkowskiej to *Pierwsza komunია święta na wsi*. Został dwukrotnie wydany w 1947 r. w poznańskim wydawnictwie księży Pallotynów. To wydanie nosiło wojenne *imprimatur* z 14 stycznia 1944 r. z Warszawy oraz podtytuł „Czytanki religijne na klasę III”. W 1946 r. było zatwierdzone przez Ministerstwo Oświaty jako książka pomocnicza do nauki religii dla dzieci wiejskich. Wydanie z tego samego roku oznaczone jako drugie nie zawiera już tej informacji. Treść obu edycji, zarówno tekst, jak i ilustracje, są takie same. Na okładce umieszczono rysunek Pana Jezusa z dziećmi (w kolorze zielonym w wydaniu I, fioletowym w wydaniu II). Książka składa się z 51 rozdziałów, ale brakuje spisu treści. We wstępie autorka zwracała się do czytelników: „Kochane dzieci” i pisała, że niedługo przyjmą komunię świętą, Pan Jezus przyjdzie do ich serc, cytowała słowa Jezusa z Ewangelii: „Jam jest chleb żywy z nieba zstąpiony, kto pożywa tego chleba, żyć będzie na wieki” i „Pójdźcie do mnie wszyscy, chleb, który ja wam dam jest moje ciało na żywot świata”. W kolejnych rozdziałach Kączkowska omawia modlitwy: *Wierzę w Boga i Ojciec nasz, 10 przykazań Bożych, 5 przykazań kościelnych*, sakrament pokuty i eucharystię. W tej części pojawia się więcej odwołań do tekstu Ewangelii – przypowieści o dobrym pasterzu, synu marnotrawnym, Zacheusza, rozmnożeniu chleba. Są to bardzo proste historie, których w większości bohaterami są wiejskie dzieci, ich rodzice, sąsiedzi, dziadkowie, ucząca katechizmu nauczycielka. Każdy rozdział to mini historia pouczająca o wierze, przykazaniach, pozbawiona natrętnego dydaktyzmu. Wszystkie rozgrywają się w środowisku wiejskim, dzieci pomagają w gospodarstwie, pasą krowy, a jednocześnie się uczą. Całość była napisana w sposób bardzo przystępny i, co tu ukrywać, dla dzieci o innych doświadczeniach i poziomie intelektualnym niż dzieci miejskie.

Swoje „podręczniki” do nauki religii publikowane w formie pogadanek miały także matki, opiekunki, wychowawczynie dzieci najmłodszych. Pisały dla nich s. Barbara Żulińska i Halina Wierzejska.

³⁶ Bohater opowiadania Jerzy ginie w walce za ojczyznę. Umiera, a jego biała komunijna kokarda jest splamiona krwią, a nie grzechem.

Podręczniki s. Barbary Żulińskiej i Haliny Wierzejskiej

W 1946 r. w katowickiej Księgarni św. Jacka ukazał się poradnik s. Barbary Żulińskiej (1881–1961/1962)³⁷ *Liturgia w ochronie. Rozmówki z małymi dziećmi*³⁸. Książka miała *imprimatur* lwowskiej kurii metropolitalnej obrządku łacińskiego z 1944 r. (10 czerwca 1944), co wskazuje na jeszcze wojenną proveniencję pozycji. Dzieło powierzono Matce Bożej w dzień Zwiastowania 25 marca 1944 r. Książka nie była wprost adresowana do dzieci, raczej do pracujących z nimi dorosłych. Przynosiła za to niezwykle ciekawe doświadczenia od strony praktycznej i informacje, jak rozmawiać z dziećmi, jakie tematy religijne poruszać. Celem było uporządkowanie dziecięcych spostrzeżeń, zwrócenie uwagi na to, co się dzieje w Kościele w ciągu roku. Nie był to systematyczny wykład, autorka nie wymagała od dzieci, aby wszystko pamiętały. Pisała: „czterdziestoletnie doświadczenie nauczyło mnie, że dzieci chętnie słuchają opowiadań religijnych, chętnie rozmawiają na te tematy [...], rozumieją więcej niż to się zdaje”³⁹. Żulińska miała świadomość, że nie wszystkie dzieci jednakowo zapamiętają proponowane im treści, ale należy traktować je jako ewangeliczne ziarno, które później zaowocuje. To, czego się dziecko nauczy na kolanach matki, zostaje mu na całe życie. Nie należy się bać, że dziecko nie wszystko rozumie, bo i doktorzy Kościoła nie rozumieli. Rozmówki były przeznaczone dla dzieci 6-letnich i były to raczej konspekty rozmów, które należy dostosować do lokalnych warunków. W ciągu tygodnia pracy ważna jest rozmowa w poniedziałek – odpytanie dzieci, co zapamiętały z niedzieli, i sobota lub wigilia jakiegoś święta – przygotowanie do tego, co się będzie działo następnego dnia. Jeśli dzieci nie chodzą do kościoła, potrzebny jest takt i wyczucie pedagogiczne wychowawczyń. Treść pogadanek obejmująca wydarzenia liturgiczne z roku szkolnego została zawarta w 29 rozdziałach. Dotyczyły takich zagadnień, jak: *nasz kościółek, o krzyżu, Królowa Różańcowa, św. Michał, Anioł Stróż, Wszyscy Święci, Dzień Zaduszny, Adwent, Niepokalane Poczęcie, Boże Narodzenie, Święto Trzech Króli, Gromniczna, Popielec, Niedziela Męki Pańskiej, Uwięzienie Pana Jezusa, U Piłata, Droga krzyżowa, Matka Boska Bolesna, Niedziela Palmowa, Wielki Czwartek, Wielki Piątek, Alleluja, Dobry Pasterz, Wniebowstąpienie, Zielone Święto, Boże Ciało, Uroczystość Najświętszego Serca, Wniebowzięcie*. Zwraca uwagę fakt, że bardzo dużo, bo aż 9 pogadanek (1/3 wszystkich) dotyczyło przygotowania do Świąt Wielkanocnych. Same pogadanki miały być uzupełnione różnymi metodami aktywizującymi, np. przedstawieniami, formami plastycznymi, wycieczkami. Przy opowiadaniu o męce Jezusa znalazła się uwaga, że dzieci chętnie o tym słuchają i nie trzeba tych spraw pomijać, gorzej, zdaniem autorki, działają bajki najeżone okropnościami. Życie niesie wiele brutalnych przeżyć, a opowiadanie o tym, co najświętsze dla katolika niesie „cichy ból i łaskę”. Trzeba unikać realistycznych

³⁷ M. Olejniczak, *Barbara Żulińska – zapomniana autorka*, [w:] *Dzieciństwo i sacrum 2. Studia i szkice literackie*, red. J. Papuzińska, G. Leszczyński, Warszawa 2000, s. 167–176.

³⁸ Ochronka to zakład dobroczynny (prototyp przedszkola) zakładany w celu opieki i wychowania ubogich, małych dzieci pozbawionych opieki matek. Zaczęły powstawać na początku XIX w., często były prowadzone przez związki wyznaniowe.

³⁹ B. Żulińska, *Liturgia w ochronie. Rozmówki z małymi dziećmi*, Katowice 1946, s. 3.

Il. 3. Okładka podręcznika *Pogadanki religijne dla małych dzieci*

Źródło: Wierzejska Halina, *Pogadanki religijne dla małych dzieci*, Katowice 1946.

opisów, ale spokojnie podawać fakty, budząc współczucie. Nie spotyka się faktu jakichś załamień psychicznych⁴⁰.

Było to bardzo konkretne wprowadzenie do liturgii i objaśnianie najważniejszych świąt i uroczystości kościelnych.

Podobne zadanie miały spełniać *Pogadanki religijne dla małych dzieci* Haliny Wierzejskiej wydane w 1946 r. również w Księgarni św. Jacka w Katowicach. Na okładce umieszczono rysunek Jezusa otoczonego dziećmi, w środku 9 kolorowych ilustracji autorki. Sama książka była niezwykle starannie wydana, a treść, obok przedmowy, składała się z trzech części.

W pierwszej, pt. *O Bogu*, zawarto osiem tekstów dotyczących Boga, Jego przymiotów (Bóg Stworzyciel, wszystko widzi, jest dobry, kocha Cię, jest obecny w Kościele), warto czynić wszystko z Bogiem, modlić się, kościół to dom Boga, trzeba Go odwiedzać w kościele. Część druga pt. *O Boskim Zbawicielu* to 13 krótkich opowiadań ewangelicznych rozpoczynających się od Bożego Narodzenia do Wniebowstąpienia. W początkowe opowiadanie o Bożym Narodzeniu autorka wplotła bezpośredni cytat z Ewangelii oraz kolędę „W żłobie leży”. W rozdziale o pokłonie trzech królów odnajdujemy ewangeliczny cytat z rozmowy Heroda z królami.

⁴⁰ Ibidem, s. 57–58.

Najciekawsze z punktu widzenia wychowania małego odbiorcy są dwa rozdziały stawiające Jezusa za wzór do naśladowania. W opowiadaniu „Dziecię Jezus w Nazarecie” autorka szczegółowo opisuje biedę domku nazaretańskiego. Dowiadujemy się, co robił i jak zachowywał się mały Pan Jezus zwłaszcza wtedy, gdy złe dzieci sprawiały mu przykrość. On nie złościł się, nie grymasił, był posłuszny. W konkluzji zawarto przesłanie, że trzeba się zachowywać tak, jak On. W kolejnym rozdziale nagięto wręcz prawdę ewangeliczną do wzoru dobrego, posłusznego Jezusa. W opowiadaniu „Pan Jezus dwunastoletni w świątyni” pominięto oddalenie Jezusa od rodziców, którzy według Ewangelii szukali Go, tu powiada się tylko, że „gdy Matka Bożą weszła do świątyni i znalazła Jezusa, on posłusznie poszedł za nią do Nazaretu”. W ostatniej części pt. *O Matce Boskiej i o świętych* (4 opowiadania) autorka opowiadała o ziemskim życiu matki Bożej, wplatając w to treści ewangeliczne. Jako przykład podawała cud w Kanie Galilejskiej na potwierdzenie, że Jezus zrobił to, o co poprosiła go matka. Pogadanki o Matce Bożej kończył tekst o Matce Boskiej Częstochowskiej, królowej Polski z zaleceniem, że dzieci powinny Ją czcić, brać udział w nabożeństwach majowych. Pozostałe teksty (7 opowiadań), poświęcone były świętym: Mikołajowi, Brygidzie, Stanisławowi Kostce, Bernadecie z Lourdes, Teresie od Dzieciątka Jezus oraz świętobliwej polskiej dziewczynce Wandzie Malczewskiej⁴¹. Tak więc była to reprezentacja świętych dawnych (św. Mikołaj) i współczesnych, dwóch świętych francuskich, jednego Polaka, jednej Szwedki. Rozdział kończył ogólny tekst, że każdy ma swojego patrona.

Najbardziej interesująca jest skierowana do matek, opiekunek i wychowawczyń przedszkolnych przedmowa autorki. To one są właściwymi adresatkami książki. Treści w niej zawarte mają ułatwić im rozmowę z dzieckiem o sprawach wiary. Wierzejska, podobnie jak Żulińska, wie, że „dziecko rozumie więcej i pamięta lepiej niż to się dorosłym zdaje”, że „nie można dopuszczać, aby rosło z pustką w duszy”⁴². Materiał mógł być wykorzystany na pogadanki, a dla dzieci starszych jako czytanki. W odróżnieniu od Żulińskiej, autorka proponowała opuszczać rozdziały o Ostatniej Wieczerzy i Męce Pańskiej, jako zbyt trudne, choć jednocześnie uświadamiała, że wywierają one głęboki wpływ na młodziutki umysł i kształtują dziecięcą psychikę. „Dzieci żywo interesują się zagadnieniami wiary, jeśli im te zagadnienia uprzystępnąć, jeśli mówić o nich ich językiem. Pociąga je też element cudowności tak bliski ich pojęciom o życiu. Życie materialne nie wystarcza dziecku – dlatego szuka ono czegoś idealnego w świecie wyobraźni, łąknie bajki. Wiara daje dziecku prawdę, a zarazem to idealne rozszerzenie życia, którego ono potrzebuje. Wprowadza dziecko w świat tysiąckrotnie piękniejszy od bajki, w świat bliższy duszom dzieci, niż duszom ludzi dojrzałych [...] Sądzę, że nie należy, mówiąc o Bogu, ograniczać się do pojęć uproszczonych wedle wyobrażenia starszych o umysłowości dziecięcej. Prawdy dogmatyczne byle tylko wyrażone słowami, które dziecko zdolne jest zrozumieć, dadzą dziecku lepiej uczuć urok i wielkość wiary. Ukażmy dzieciom nie jakąś mglistą „Bożę”, a naszego Boskiego Zbawiciela, pomni Jego słów: «Dopuszczcie

⁴¹ O Wandzie Malczewskiej pisała także M. Kączkowska w *Przyjść, Panie Jezu*, ale tylko w wydaniu z 1947 r.

⁴² H. Wierzejska, *Przedmowa autorki. Pogadanki religijne dla małych dzieci*, Katowice 1946, s. 3.

dziateczkom przyjść do mnie»⁴³. To przesłanie nie do końca autorka zrealizowała, zwłaszcza gdy wyjaśniała, że tabernakulum to „mały domek na ołtarzu”.

Teksty Wierzejskiej i Żulińskiej wydane w tym samym 1946 r. i w tej samej oficynie wydawniczej pokazują, jak ważna była sprawa wprowadzania najmłodszych w świat wiary, podstawowych pojęć, pierwsze zetknięcie z ewangelią. Obie autorki miały takie samo podejście co do zasadności rozmów o Bogu i wierze z małymi dziećmi. Wiedziały, że najmłodszy tego potrzebują, a zadaniem dorosłych jest odpowiedzieć na te potrzeby. Oba teksty wzajemnie się uzupełniały zarówno co do adresata (matki, opiekunki, wychowawczynie), metod pracy (Żulińska – metody aktywizujące, Wierzejska – słowo mówione, opowiadanie), jak i treści – Żulińska była bardziej nastawiona na prezentację roku kościelnego, Wierzejska na sprawy wychowania (święci).

I jeszcze jeden tekst s. Barbary Żulińskiej – *Na przyjęcie Pana. Rozmówki z dziećmi przed pierwszą komunią świętą*. W 1949 r. w Częstochowie, ukazało się wydanie drugie przerobione w nakładzie 3 tys. egz. Było dedykowane Stasiowi Oskarowi Czarnikowi i wszystkim polskim dzieciom przygotowującym się do pierwszej komunii św.⁴⁴ Celem książki było przygotowanie dzieci do pierwszej komunii, a pomóc im w tym miały rozmowy prowadzone z „ukochanym Stasiuniem”, dla którego w czasie wojny napisana została ta książka. Sięgnięcie do pierwszego wydania z 1937 r. noszącego wówczas tytuł *Na przyjęcie Pana. Listy do dziecka przed pierwszą komunią świętą*⁴⁵ sprawia, że odnajdujemy innego adresata książki. Pierwotnie był nim siostrzeniec Żulińskiej – Tadeusz Dudziński, do którego kierowała swoje listy. W wydaniu powojennym autorka nie tylko zmieniła osobę, której dedykowała książkę, lecz także i formę. Z krótkich listów do Dudzińskiego na dłuższe, obszerniejsze pogadanki przeprowadzane z Czarnikiem. W edycji przedwojennej jest osiem numerowanych listów rozpoczynających się od słów „Najdroższy Taziu”, „Kochany Chłopczyku”, wydanie powojenne jest zdecydowanie bardziej rozbudowane, obejmuje 17 obszernych rozdziałów popartych licznymi przykładami, zawierają więcej treści, choć cel pozostał ten sam – przygotowanie dziecka do pierwszej komunii św.

Wydanie pierwsze opatrzone zostało wierszami Marii Konopnickiej *Pacierz dzieci* i *O co się modlić*, Zofii Niedźwieckiej *Po spowiedzi*, *Adoracja*, *Na dzień Pierwszej Komunii*, zachętą do przeczytania książki Stefanii Marciszewskiej-Posadzowej *Dziecię Jezus*. W przykładach zwraca uwagę osoba Piotra Ibureau, który podczas powodzi na Sekwanie ocalił hostię z wiejskiego kościoła.

Wydanie powojenne zawiera więcej przykładów polecanych do naśladowania, np. postać Imeldy Lambertini, św. Gemmy Galgani, znanych z biografii autorstwa Marii Kączkowskiej małej Nelly i Williama Doyle’a, św. Tereski, Ludwisia Manona, Stefanka Estreichera, Tereni Leśniewskiej, Henia Zuchniewskiego i św. Stanisława Kostki. Dla nich wszystkich komunია święta była czymś bardzo ważnym i cennym. Jako jeszcze jeden przykład podaje Żulińska historię Krysi Hrabanównej z Sanoka

⁴³ Ibidem, s. 4.

⁴⁴ Żulińska była cioteczną babką Oskara Czarnika, siostrą jego babki z domu Żulińskiej, sam Żuliński był pierwszym adiutantem Piłsudskiego.

⁴⁵ B. Żulińska, *Na przyjęcie Pana. Listy do dziecka przed pierwszą komunią świętą*, Poznań 1937, s. 78.

(20 czerwca 1930 r.), dla której dzień pierwszej komunii był najpiękniejszym dniem w życiu. Wzorem dla wszystkich dzieci ma być sam Jezus, trzeba naśladować Jego cnoty, takie jak: posłuszeństwo rodzicom, pracowitość, pokorne serce i pobożność. Trzeba też pracować nad sobą poprzez modlitwę, zaczynanie od nowa (rachunek sumienia i spowiedź), pracowitość (dzieci grzeszą, gdy próżnują), trzeba pamiętać o swojej pierwszej komunii św., a do kolejnych często przystępować. Do realizacji tych celów miał służyć pomocą kapłan i koledzy, którzy są Rycerzami Chrystusa. Żulińska zachęcała czytelników do bycia Rycerzem Chrystusa, podawała dziewięć punktów z ustaw Rycerstwa. Jak zatem widać, Żulińska napisała, co sugerował podtytuł, swoje rozmówki praktycznie na nowo.

Podsumowanie

W latach 1945–1949 opublikowano co najmniej 40 wydań podręczników do nauki religii w przedszkolach i szkołach⁴⁶. Najwięcej (23) ukazało się w latach 1947–1948. Cechą charakterystyczną dla tego typu publikacji są wysokie nakłady. Podręczniki najczęściej wydawano w liczbie 10 i 20 tys. egz., pięć wydań miało po 50 tys., a trzy jeszcze większe. Rekordowy nakład 100 tys. egz. miało drugie wydanie podręcznika Dąbrowskiego i Wójcika *Objawienie Boże w Nowym Zakonie* z 1949 r.

Książki opublikowano w siedmiu miastach, najwięcej w Krakowie (23), następnie w Poznaniu (6), Nowej Rudzie, Łodzi, Katowicach, Warszawie i Częstochowie. Głównym wydawcą była Księgarnia Krakowska, w której ukazała się połowa odnotowanych w bibliografii podręczników, w tym popularne podręczniki Dąbrowskiego, Mazanka, Króla. Dwa podręczniki ukazały się nakładem własnym autorów już w 1945 r., co może świadczyć o determinacji autorów pragnących, aby dzieci miały z czego się uczyć. Warto zauważyć, że w odróżnieniu od innych publikacji religijnych dla dzieci, np. modlitewników czy katechizmów w przypadku podręczników mamy do czynienia z ograniczoną liczbą wydawców i nie są to wyłącznie lub w większości wydawcy „kościelni”⁴⁷.

Ich autorami byli głównie księża, jedna siostra zakonna – s. Barbara Żulińska i osoby świeckie. Panie, Aniela Stommówna pisząca pod pseudonimem Katecheta, Janina Wierzejska i Maria Kączkowska opracowywały podręczniki dla najmłodszych dzieci. Niewiele można powiedzieć o szacie graficznej tych publikacji. Podobnie, jak w przypadku większości powojennych książek, była ona bardzo skromna. Również trudno stwierdzić, do jak wielu odbiorców trafiały wydane podręczniki, choć niewątpliwie, ze względu na warunki powojenne, cenzurę, rozpoczętą walkę z Kościołem katolickim o usunięcie religii ze szkół, i tak było ich za mało w stosunku do potrzeb.

⁴⁶ Tyle liczy bibliografia sporządzona na podstawie katalogu BN.

⁴⁷ Tak było np. w przypadku publikowania modlitewników czy katechizmów. Zob. G. Lewandowicz-Nosal, *Modlitewniki i mszałki dla dzieci w Polsce w latach 1945–1949*, [w:] *Z badań nad książką i księgozbiorem historycznymi*, t. 10, red [J. Puchalski], Warszawa 2016, s. 251–278; eadem, *Katechizmy dla dzieci i młodzieży w Polsce w latach 1945–1949*, *Folia Toruniensia*, t. 17: 2017, s. 129–155.

Bibliografia

Baranowski, Zygmunt, i Seweryn Kowalski. 1945. *Nauka wiary. Wyciąg z podręcznika do nauki religii na II klasę gimnazjalną. W opracowaniu Komisji Podręcznikowej na zlecenie K.O.S.P.* Poznań: Księg. św. Wojciecha.

Bilicka, Beata. 2009. *Kościół w polskich katechizmach i podręcznikach do nauki religii dla dzieci i młodzieży w latach 1945–2001.* Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.

Dąbrowski, Stanisław, i Franciszek Wójcik. 1948. *Objawienie boże w Nowym zakonie. Podręcznik do nauki religii rzymsko-katolickiej dla klasy VI szkoły podstawowej.* Kraków: Księgarnia Krakowska.

Doppke, Jan. 1998. *Katechizacja w Polsce 1945–1990.* Pelplin: Bernardinum.

Dudek, Antoni i Ryszard Gryz. 2003. *Komuniści i Kościół w Polsce (1945–1989).* Kraków: Znak.

Dybowski, Mieczysław. 1945. *Liturgika. Podręcznik do nauki religii dla uczniów gimnazjum klasy 1.* Poznań: Drukarnia św. Wojciecha.

Kączkowska, Maria. 1947. *Przyjdź, Panie Jezu! Przygotowanie do pierwszej spowiedzi i komunii św.* Warszawa: Wydawnictwo Księży Pallotynów.

Kądziera, Paweł. 1990. *Kościół a Państwo w Polsce 1945–1965.* Wrocław: Biblioteczka „Nowego Życia”.

Krassowska, Bogumiła, i Alina Grefkowicz. Oprac. 1995. *Bibliografia Literatury dla dzieci i młodzieży 1918–1939.* Warszawa: BP. Biblioteka Główna.

Król, Eugeniusz, i Józef Rychlicki. 1946. *Liturgiczna służba boża. Szkice lekcyjne dla uczących.* Kraków: Księgarnia Krakowska.

Król, Eugeniusz. 1945. *Liturgiczna służba boża. Książka dla młodzieży katolickiej.* Kraków: Księgarnia Krakowska.

Lewandowicz-Nosal, Grażyna. 2014. „Zerwana nić. Religijne sztuki teatralne dla dzieci w latach 1945–1950. Na tropie cenzury.” *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia* 12: 86–102.

Lewandowicz-Nosal, Grażyna. 2016. „Modlitewniki i mszałiki dla dzieci w Polsce w latach 1945–1949.” W *Z badań nad książką i księgozbiorem historycznymi*, 10, red. [J. Puchalski], 251–278. Warszawa: Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR.

Lewandowicz-Nosal, Grażyna. 2017. „Katechizmy dla dzieci i młodzieży w Polsce w latach 1945–1949.” *Folia Toruniensia* 17: 129–155.

Marek, Marian. 1945. *„Dopuszczcie dziecięczkom przyjść do mnie”. Katechizmowe przygotowanie do pierwszej komunii świętej, podręcznik dla dzieci.* Kraków: nakł. autora.

Olejniczak, Magdalena. 2000. „Barbara Żulińska – zapomniana autorka.” W: *Dzieciństwo i sacrum 2. Studia i szkice literackie*, red. J. Papuzińska, G. Leszczyński, 167–176. Warszawa: Stowarzyszenie Przyjaciół Książki dla Młodych – Polska Sekcja IBBY.

Stommówna, Aniela. 1947. *Jak kochać Jezusa. Książka do nauki religii rzymsko-katolickiej dla 2 kl. szkoły podstawowej.* Łódź: K. Rutki.

Wierzejska, Halina. 1946. *Pogadanki religijne dla małych dzieci.* Katowice: Księgarnia św. Jacka.

Zieliński, Zygmunt. 2003. *Kościół w Polsce 1944–2002*. Radom: Polskie Wydaw. Encyklopedyczne.

Żaryn, Jan. 2003. *Dzieje Kościoła Katolickiego w Polsce (1944–1989)*. Warszawa: „Neriton”: Instytut Historii PAN Polskiej Akademii Nauk.

Żulińska, Barbara. 1937. *Na przyjęcie Pana. Listy do dziecka przed pierwszą komunią świętą*. Poznań: nakł. i dr. Księg. św. Wojciecha.

Żulińska, Barbara. 1946. *Liturgia w ochronie. Rozmówki z małymi dziećmi*. Katowice: [Księgarnia] św. Jacka.

Podręczniki do nauki religii dla dzieci w Polsce w latach 1945–1949. Bibliografia

BARANOWSKI, Zygmunt, ks.

Nauka wiary: wyciąg z podręcznika do nauki religii na 2. klasę gimn. / ks. Zygmunt Baranowski, ks. Seweryn Kowalski; w oprac. Komisji Podręcznikowej. – Poznań: Księg. św. Wojciecha, 1945. – 54 s.; 22 cm

BIAŁOWĄS, Michał, ks., dr

Pan Jezus wśród dzieci: podręcznik do nauki religii rzymskokatolickiej dla uczniów 2 klasy szkół powszechnych / ks. dr Michał Białowąs. – Nowa Ruda: [s.n.], 1947. – 94 s.; 22 cm

BIAŁOWĄS, Michał, ks., dr

Pan Jezus wśród dzieci: podręcznik do nauki religii katolickiej w 3 kl. szkół podstawowych / ks. dr Michał Białowąs, ks. dr Józef Dajczak. – Nowa Ruda: [s.n.], 1948. – 118, [2] s.; 22 cm

BIAŁOWĄS, Michał, ks., dr

Pan Jezus wśród dzieci: podręcznik do nauki religii katolickiej w 3 kl. szkół podstawowych / ks. dr Michał Białowąs, ks. dr Józef Dajczak. – Wyd. 2. – Nowa Ruda: [s.n.], 1948. – 118, [2] s.; 22 cm

DĄBROWSKI, Stanisław, ks.

Dzieje objawienia Bożego Starego i Nowego Testamentu: (książka dla młodzieży do nauki religii katolickiej) / oprac. ks. Stanisław Dąbrowski, ks. Michał Rachwał, ks. Franciszek Wójcik. – Kraków: Księgarnia Krakowska, 1945. – 152 s.; 21 cm

DĄBROWSKI, Stanisław, ks.

Dzieje objawienia Bożego Starego i Nowego Testamentu: książka dla młodzieży do nauki religii katolickiej w szkołach / ks. Stanisław Dąbrowski, ks. Michał Rachwał, ks. Franciszek Wójcik. – Wyd. 2. – Kraków: Księgarnia Krakowska, 1946. – 152 s.; 21 cm

DĄBROWSKI, Stanisław, ks.

Dzieje objawienia Bożego Starego i Nowego Testamentu: książka dla młodzieży do nauki religii katolickiej w szkołach / ks. Stanisław Dąbrowski, ks.

Michał Rachwał, ks. Franciszek Wójcik. – Wyd. 4. – Kraków: Księgarnia Krakowska, 1947. – 152 s.; 21 cm

DĄBROWSKI, Stanisław, ks.

Dzieje objawienia Bożego Starego i Nowego Testamentu: książka dla młodzieży do nauki religii katolickiej w szkołach / ks. Stanisław Dąbrowski, ks. Michał Rachwał, ks. Franciszek Wójcik. – Wyd. 8. – Kraków: Księgarnia Krakowska, 1948. – 152 s.; 21 cm

DĄBROWSKI, Stanisław, ks.

Objawienie Boże w nowym zakonie: podręcznik do nauki religii rzymsko katolickiej dla 6 klasy szkoły podstawowej / ks. Stanisław Dąbrowski, ks. Franciszek Wójcik. – Kraków: Księgarnia Krakowska, 1948. – 160 s.: il.; 21 cm

DĄBROWSKI, Stanisław, ks.

Objawienie Boże w nowym zakonie: podręcznik do nauki religii rzymsko katolickiej dla VI klasy szkoły podstawowej / ks. Stanisław Dąbrowski, ks. Franciszek Wójcik. – Wyd. 2. – Kraków: Księgarnia Krakowska, 1949. – 156 s.: il.; 21 cm

DĄBROWSKI, Stanisław, ks.

Poznaj, ukochaj, złącz się z Bogiem twoim: opowiadania biblijne wraz z przygotowaniem do pierwszej spowiedzi i Komunii świętej : podręcznik do nauki religii rzymsko-katolickiej dla 2 kl. szkoły podstawowej / ks. Stanisław Dąbrowski, ks. Franciszek Wójcik. – Kraków: Księgarnia Krakowska, 1948. – 96 s.; 21 cm

DYBOWSKI, Mieczysław, ks.

Liturgika: podręcznik do nauki religii: dla kl. 7 szkoły podstawowej / ks. Mieczysław Dybowski; [rys. wyk. Irena Dybowska; tablice – Kazimierz Krakowski]. – Wyd. 5 popr. i uzup. – Poznań: „Albertinum” Księgarnia św. Wojciecha, 1948. – 136, [1] s.: il.; 23 cm

DYBOWSKI, Mieczysław, ks.

Liturgika: podręcznik do nauki religii: dla kl. 7 szkoły podstawowej / ks. Mieczysław Dybowski; [rys. wyk. Irena Dybowska; tablice – Kazimierz Krakowski]. – Wyd. 6 popr. i uzup. – Poznań: „Albertinum” Księgarnia św. Wojciecha, 1949. – 136, [1] s.: il.; 24 cm

DYBOWSKI, Mieczysław, ks.

Liturgika: podręcznik do nauki religii dla uczniów gimnazjum klasy I. / ks. Mieczysław Dybowski. – Poznań: Drukarnia św. Wojciecha, 1945. – 120, [2] s.: il.; 21 cm

KĄCZKOWSKA, Maria

Pierwsza Komunia Święta na wsi / Maria Kączkowska. – Wyd. 2. – Poznań: Wydawnictwo Księży Pallotyńów, 1947. – 147 s.; 21 cm

KĄCZKOWSKA, Maria

Pierwsza komunія święta na wsi: czytanki religijne na kl. 3 / Maria Kączkowska. – Poznań: Wydawnictwo Księży Pallotynów, 1947. – 149, [1] s.; 21 cm

KĄCZKOWSKA, Maria

Przyjdź, Panie Jezu: przygotowanie do pierwszej spowiedzi i Komunii świętej / Maria Kączkowska; il. Antoni Gawiński. – Warszawa: Wydawnictwo S. Arct, 1947 [i.e. 1946]. – 140 s.: il.; 21 cm

KĄCZKOWSKA, Maria

Przyjdź, Panie Jezu!: przygotowanie do pierwszej spowiedzi i Komunii świętej / Maria Kączkowska; il. Antoni Gawiński. – Wyd. 2 popr. – Warszawa: Wydawnictwo S. Arcta, 1949. – 142 s.: il.; 21 cm

KRÓL, Eugeniusz, ks. dr

Liturgiczna służba Boża: książka dla młodzieży katolickiej / ks. dr Eugeniusz Król. – Kraków: Księgarnia Krakowska, 1945. – [4], 115 s.; 21 cm

KRÓL, Eugeniusz, ks. dr

Liturgiczna służba Boża: podręcznik dla młodzieży katolickiej / ks. dr E. Król, ks. dr J. Rychlicki; [il. wykonał Zygmunt Wierciak]. – Wydanie nowe. – Kraków: Księgarnia Krakowska, 1948. – [4], 128 s.: il.; 21 cm

KRÓL, Eugeniusz, ks. dr

Liturgiczna służba Boża: podręcznik dla młodzieży katolickiej / ks. dr E. Król, ks. dr J. Rychlicki; [il. wykonał Zygmunt Wierciak]. – Wydanie 6. – Kraków: Księgarnia Krakowska, 1948. – [4], 128 s.: il.; 21 cm

KRÓL, Eugeniusz, ks. dr

Liturgiczna służba Boża : podręcznik dla młodzieży katolickiej / ks. dr E. Król, ks. dr J. Rychlicki ; [il. wykonał Zygmunt Wierciak] . – Wydanie nowe . – Kraków : Księgarnia Krakowska, 1948 . – [4], 128 s. : il. ; 21 cm

KRÓL, Eugeniusz, ks. dr

Liturgiczna służba Boża: podręcznik dla młodzieży katolickiej / ks. dr E. Król, ks. dr J. Rychlicki; [il. wykonał Zygm. Wierciak]. – Wyd. 7 il. – Kraków: Księgarnia Krakowska, 1949. – [4], 128 s.: il.; 21 cm

KRÓL, Eugeniusz, ks. dr

Liturgiczna służba Boża: podręcznik dla młodzieży katolickiej / ks. dr E. Król, ks. dr J. Rychlicki; il. wyk. Zygm. Wierciak. – Wyd. nowe, ilustrowane. – Kraków: Księgarnia Krakowska, 1947. – [4], 128 s.: il.; 21 cm

KRÓL, Eugeniusz, ks. dr

Liturgiczna służba Boża: podręcznik dla młodzieży katolickiej / ks. dr E. Król, ks. dr J. Rychlicki; il. wyk. Zygm. Wierciak. – Wyd. nowe, ilustrowane. – Kraków: Księgarnia Krakowska, 1947. – [4], 128 s.: il.; 21 cm

KRÓL, Eugeniusz, ks. dr

Liturgiczna służba Boża: podręcznik dla młodzieży katolickiej / ks. dr E. Król, ks. dr J. Rychlicki; il. wyk. Zygmunt Wierciak. – Wyd. nowe, ilustrowane. – Kraków: Księgarnia Krakowska, 1946. – [4], 128 s.: il.; 22 cm

MAREK, Marian, ks.

„Dopuszczcie dziecięczkom przyjść do mnie” : katechizmowe przygotowanie do pierwszej Komunii Świętej: podręcznik dla dzieci / ks. Marian Marek. – Wyd. 2. – Kraków: nakł. autora, 1945. – 80 s.; 21 cm

MAREK, Marian, ks.

„Dopuszczcie dziecięczkom przyjść do mnie”: katechizmowe przygotowanie do pierwszej Komunii Świętej: podręcznik dla dzieci / ks. Marian Marek . – Wyd. 3. – Kraków: Księgarnia Krakowska, 1946. – 79, [1] s.; 20 cm

MAREK, Marian, ks.

„Dopuszczcie dziecięczkom przyjść do mnie”: katechizmowe przygotowanie do pierwszej Komunii Świętej: podręcznik dla dzieci / ks. Marian Marek . – Wyd. 4. – Kraków: Księgarnia Krakowska, 1947. – 80 s.; 21 cm

MAREK, Marian, ks.

„Dopuszczcie dziecięczkom przyjść do mnie”: katechizmowe przygotowanie do pierwszej Komunii Świętej: podręcznik dla dzieci / ks. Marian Marek. – Wyd. 5. – Kraków: Księgarnia Krakowska, 1948. – 79, [1] s.; 20 cm

MAREK, Marian, ks.

„Dopuszczcie dziecięczkom przyjść do mnie”: katechizmowe przygotowanie do pierwszej Komunii Świętej: podręcznik dla dzieci / ks. Marian Marek . – Wyd. 8. – Kraków: Księgarnia Krakowska, 1949. – 80 s.; 21 cm

MAZANEK, Jan, ks.

„Wierzę!”: wykład prawd wiary zawartych w składzie apostołskim: dla użytku młodzieży / ks. Jan Mazanek. – Kraków: nakł. autora, 1945. – 164 s.: il.; 21 cm

MAZANEK, Jan, ks.

„Wierzę”: wykład prawd wiary zawartych w składzie apostołskim / ks. Jan Mazanek. – Wyd. 2. – Kraków: Księgarnia Krakowska, 1947. – 164 s.: il.; 21 cm

MAZANEK, Jan, ks.

„Wierzę”: wykład prawd wiary zawartych w składzie apostołskim / ks. Jan Mazanek. – Wyd. 4. – Kraków: Księgarnia Krakowska, 1948. – 164 s.: il.; 21 cm

STOMMÓWNA, Aniela

Jak kochać Jezusa: książka do nauki religii rzymsko-katolickiej: dla 2-giej kl. szkoły podstawowej / Katecheta. – Łódź: K. Rutski, 1948. – 102, [2] s.; 21 cm . – (Ukazało się pod pseud. Katecheta)

STOMMÓWNA, Aniela

Jak kochać Jezusa: książka do nauki religii rzymsko-katolickiej: dla 2-giej kl. szkoły podstawowej / Katecheta. – Łódź: K. Rutski, dr. 1947. – 102, [2] s.; 21 cm

STOMMÓWNA, Aniela

Jak kochać Jezusa: książka do nauki religii rzymsko-katolickiej dla 2 kl. szkoły podstawowej / Katecheta. – Łódź: K. Rutski, dr. 1947. – 102, [2] s.; 21 cm

WIERZEJSKA, Halina

Pogadanki religijne dla małych dzieci / Halina Wierzejska; z il. aut.. – Katowice: Księgarnia św. Jacka, [1946]. – 69, [2] s.: il.; 27 cm

ŻULIŃSKA, Barbara, s. C.R.

Liturgia w ochronie: rozmówki z małymi dziećmi / s. Barbara Żulińska C.R. – Katowice: [Księgarnia] św. Jacka, dr. 1946. – 91 s.; 15 cm

ŻULIŃSKA, Barbara, s. C.R.

Na przyjęcie Pana: rozmówki z dziećmi przed pierwszą Komunią Świętą / s. Barbara Żulińska C.R. – Wyd. 2. przerobione. – Częstochowa: nakł. Składnica Księgarskich Wydawnictw i Artyst. Dewocjonalii „Caritas”, 1949. – 53 s.; 21 cm

Przysłany: 21 III 2019

Zaakceptowany: 27 VIII 2019

Grażyna Lewandowicz-Nosal

Warsow, Poland

e-mail: grazyna.lewandowicz@poczta.onet.pl

ORCID ID: 0000-0003-3967-112X

Grażyna Lewandowicz-Nosal, PhD, is a specialist in the field of public libraries for children, literature for children and youth. She is a member of PS IBBY, the editorial board of *Gulliver. Czasopismo o książce dla dziecka* [English: *Gulliver: Magazine about the book for children*] and *Poradnik Bibliotekarza* [English: *Librarian's Guidebook*]. She is also member of the jury of the national literary award of Kornel Makuszyński. Her main publications include: *Adaptacje Biblii dla dzieci w Polsce w XX wieku. Bibliografia* (Warszawa 2003); *Biblioteki publiczne dla dzieci w Polsce. Raport z badań* (Warszawa 2003); *Biblioteki publiczne dla dzieci. Wczoraj i dziś. Poradnik* (Warszawa 2008); *Dzieci, Młodzież – Internet – Biblioteka. Wytyczne IFLA Sekcji Bibliotek dla Dzieci i Młodzieży* (Warszawa 2009); *Biblioteki publiczne dla dzieci w Polsce. Raport z badań* (Warszawa 2013); *Warto mieć w bibliotece. Książki dla dzieci 2010–2014. Katalog* (Warszawa 2015).

Textbooks for learning religion for children and youth in Poland in 1945-1949

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2019.002>

The text is available under a Creative Commons Attribution-NoDerivatives 4.0 International (CC BY-ND 4.0).

Keywords: textbooks; religion; children and youth; Poland; 1945-1949; history

Summary. **Aim:** The aim of the article is to analyze religious education textbooks published in Poland in 1945-1949. The attached bibliography includes 40 items. **Research method:** The material was analyzed from an autopsy on the basis of copies preserved in the National Library. **Results/Conclusions:** Most books were published in Cracow in the Cracow Bookstore in 1947-1948 and the authors of the majority of textbooks were priests. Some textbooks had their pre-war editions. Publications with a high degree of standardization were approved for school use by the Ministry of Education. In the discussed collection, there are textbooks for the youngest children addressed more to mothers and carers than children themselves.

Grażyna Lewandowicz-Nosal

Warschau, Polen

e-mail: grazyna.lewandowicz@poczta.onet.pl

ORCID ID: 0000-0003-3967-112X

Dr. Grażyna Lewandowicz-Nosal ist Kennerin der öffentlichen Kinderbibliotheken, der Kinder- und Jugendliteratur, Mitglied der Polnischen Sektion des Internationalen Kuratoriums für das Jugendbuch (IBBY), des Redaktionskollegs der Zeitschriften „Guliwer. Czasopismo o książce dla dziecka“ (Gulliver. Eine Zeitschrift über Kinderbücher) und „Poradnik Bibliotekarza“ (Ein Handbuch für Bibliothekare) sowie Jurorin des gesamtpolnischen Kornel-Makuszyński-Literaturpreises. Zu ihren wichtigsten Publikationen gehören die folgenden: *Adaptacje Biblii dla dzieci w Polsce w XX wieku. Bibliografia* [Die Kinderbibel in Polen im 20. Jahrhundert. Eine Bibliografie] (Warszawa 2003); *Biblioteki publiczne dla dzieci w Polsce. Raport z badań* [Die öffentlichen Kinderbibliotheken in Polen. Ein Forschungsbericht] (Warszawa 2003); *Biblioteki publiczne dla dzieci. Wczoraj i dziś. Poradnik* [Die öffentlichen Kinderbibliotheken. Gestern und heute. Ein Handbuch] (Warszawa 2008); *Dzieci, Młodzież – Internet – Biblioteka. Wytyczne IFLA Sekcji Bibliotek dla Dzieci i Młodzieży* [Kinder, Jugendliche – Internet – Bibliothek. Die Richtlinien der IFLA-Sektion Kinder- und Jugendbibliotheken] (Warszawa 2009); *Biblioteki publiczne dla dzieci w Polsce. Raport z badań* [Die öffentlichen Kinderbibliotheken in Polen. Ein Forschungsbericht] (Warszawa 2013); *Warto mieć w bibliotece. Książki dla dzieci 2010–2014. Katalog* [Es lohnt sich, dies in der Bibliothek zu haben. Kinderbücher 2010–2014. Ein Katalog] (Warszawa 2015).

Religionsbücher für Kinder und Jugendliche in Polen in den Jahren 1945–1949

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2019.002>

Dieser Text wird unter der Creative Commons-Lizenz Namensnennung-Keine Bearbeitungen 4.0 International (CC BY-ND 4.0) veröffentlicht.

S

tichworte: Lehrbücher; Religion; Kinder und Jugendliche; Polen; 1945–1949; Geschichte

Z

usammenfassung. These/Ziel: Der vorliegende Beitrag zielt auf die Analyse der Religionsbücher für Kinder, die in Polen in den Jahren 1945–1949 herausgegeben wurden. Im beigefügten Literaturverzeichnis findet man 40 derartige Publikationen. **Forschungsmethode:** Das Quellenmaterial untersuchte man eigenständig aufgrund von Exemplaren, die in der Nationalbibliothek aufbewahrt werden. **Ergebnisse/Schlussfolgerungen:** Die meisten Publikationen erschienen 1947–1948 in Krakau in der Krakauer Buchhandlung, und ihre Autoren waren meistens Priester. Einige Lehrbücher wurden bereits vor dem Krieg veröffentlicht. Für den Schulgebrauch der sich durch einen hohen Standardisierungsgrad auszeichnenden Buchpublikationen erteilte das Bildungsministerium seine Genehmigung. In der besprochenen Sammlung befinden sich Religionsbücher für Kleinkinder, vorgesehen eher für die Mütter und Betreuerinnen als für die Kinder selbst.